

НАУЧНО ДРУШТВО ЗА НЕГОВАЊЕ
И ПРОУЧАВАЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА
БЕОГРАД

СТУДИЈЕ СРПСКЕ И СЛОВЕНСКЕ
Серија I, год. XIV

КАТЕДРЕ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
БЕОГРАД

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
НИКШИЋ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
БАЊА ЛУКА

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ИСТОЧНО САРАЈЕВО

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
НОВИ САД

ФИЛОЛОШКО-УМЕТНИЧКИ ФАКУЛТЕТ
КРАГУЈЕВАЦ

СРПСКИ ЈЕЗИК

XIV/1–2

Београд, 2009.

81'232
811.163.41'373.612.2-053.4

ЈОВАНКА РАДИЋ (Београд)

МЕТАФОРА И МЕТОНИМИЈА У ДЕТИЊСТВУ РЕЧИ¹

У раду се износе запажања о деловању метафорских и метонимијских механизма у онтогенези. На метафорском језичком принципу почива хиперекстензивна примена првих детињих речи, глобалних по својим функционално-семантичким својствима. Са разлагањем глобалног израза, тј. са појавом реченице, неопажени (и несвесни) метафорски механизми настављају управљати зависним лексичким речима (глаголима и придевима), док се именица из њих искључује и препушта се неопаженом дејству метонимије. Показују се и битне разлике у условима (и последицама) преношења именица различите категоријалне припадности.

Кључне речи: метафора / преношење, метонимија, говорни развитак, смисао, значење, појам

Циљ овога рада је да се на налазима и материјалу који, углавном, нуде психолошка истраживања препозна улога метафоре и метонимије у појединим периодима говорног (и когнитивног) развитака, напослетку и у изградњи појмова, односно значења речи.² Четири стадија у развиту појмова које издваја

¹ Метафору „детињство речи“ преузели смо из Предговора који је за књигу *Оловка пише срцем* написао познати српски песник Душко Радовић. Тим повсдом аутор даје кратак осврт на развој језика и мишљења, где, поред осталог, запажа да дечији одговори сведоче о „лепом и узбудљивом детињству речи“ (7), да се додирују са поезијом, те да ће бити „погрешно ако се ови драгоцени документи буду регистровали само као цаке или штосови“ (8). Пријемчивост Радовићеве поезије за децу највероватније лежи управо у томе што се песник знао вешто ослонити на мисао која се открила у сакупљеним дечијим одговорима.

² У својој основи, рад представља закључна разматрања изведена из ширег истраживања метафоре и њене улоге у говорном развиту. Закључци су највећим делом извођени на основу анализе језичке грађе сабране у књизи *Оловка пише срцем*, као и у Марјановић 1978 и Марја-

Л. Виготски („синкрети”, „комплекси”, „претпојмови” („псеудопојмови”), „појмови”, Виготски 1996: 106-139, 203-213) стоје у врло тесној координацији са четири стадија сазнајног развоја које издваја Ж. Пијаже („сензо-моторни” период – од рођења до појаве говора (средина или крај 2. године); „преоперациони период” – од средине 2. до 8. године; „период заметања операција” – од око 7-8, до око 11-12. год.; „операциони период” или „период формалних или пропозиционалних операција”, Пијаже-Инхелдер 1982: 121-130), односно, са три „карактера свести” (и три начина примене речи), о којима говори А. Лурија („афективни” – рана стапа развоја, „очигледно-акциони” карактер – 2-7/8 год., и најзад, „вербално-логички” карактер свести – који обухвата трећи и четврти развојни стадиј из претходних груписања, Лурија 2000: 70-71).³

Промене односа речи и предмета, односно, функционалне промене и промене у организацији (структури) и садржају језичких јединица пратимо у контексту опште сагласности да све развојне ступњеве прати неразложива „унутрашња повезаност”, – да се ништа „не поништава и не пропада узалуд, него улази као неопходна претпоставка у нов рад мисли”; да „се сваки нови ступањ у развоју уопштавања ослања на уопштавања претходних ступњева” (Виготски 1996: 209); или, друкчије речено, да „елементарније структуре бивају укључене у структуре вишег нивоа, а ове, опет, бивају укључене у структуре још вишег нивоа” (Пијаже-Инхелдер 1982: 122); односно, да се у свакој новој етапи развоја свести у „скривеном виду” чувају „везе које карактеришу раније етапе развоја” (Лурија 2000: 71).

1.0. У првом периоду говорног развоја, односно, од појаве првих речи до појаве реченице (средина или крај друге године живота), у употреби речи доминира метафора, односно х и п е р е к с т е н з и ј а као метафорски принцип (в. Радић 2008²). Хиперекстензивна реч се као глобална језичка јединица, сигнал и израз чулног доживљаја, сједињених осета и опажаја, преноси на све ситуације и везује за све што код детета изазове осећај-опажај повезан у памћењу са датим изразом (исп. *ма/маца* (мачка) или *vau-vau/bau-vau* (пас): плишана играчка, мекане папуче, крзно, бунда, ћебе, овца, и сл., в. Кларк 1985: 174, Радић 2008⁴). Сасвим очекиван, и сасвим логичан пратилац искуства у коме су сједињени осети и опажаји је непросторна свест детета, што је, у ствари, свест о нераздвојности субјекта и објекта (в. Пијаже-Инхелдер 1982: 60-72). Употреба првих дечијих речи као да потврђује претпоставке да се „на првој инстанци метафора рађа из синестезије, а не супротно” (Ворф 1979: 129), да примарно, непросторно искуство детета, условљава нераздвојност,

новић 1984, и у Радић 2007³. Теоријске основе нашег приступа метафори садржане су у Радић 2008², док је шири приступ деловању метафорских језичких принципа у најранијем периоду говорног развоја дат у Радић 2008¹.

³ Овим „карактерима свести” одговарају „начини реперезентовања” у развојној теорији Џ. Брунера: *акциони, иконички и симболички* (Брунер 1988).

односно синестезичност израза осета и опажаја (исп. *пей/жижж* 'врућа вода, шпорет, пегла, шибица и сл.', у смислу *вруће, опећи се*). На прворазредну улогу метафоре у развиту језика указивао је, поред свих осталих, и велики руски лингвиста А. Потебња: „Метафоричность есть единственный первоначальный способ доступный языку” (према Скљаревска 2004: 24).

2.1. У наредној се фази глобални израз (хиперекстензивна реч) разлаже на назив предмета и израз за својство предмета, што је формална промена која означава почетак стварања засебних, али невидљивим нитима повезаних путева развоја јединица које трајно почивају на смислу (глаголи и придеви), од јединица које ће без икаквих битних функционалних промена понети и значење, постати стабилне мисаоне јединице, развити се у појам. Тај период говорног развита отпочиње са појавом свести субјекта да је његово сопствено тело одвојено од физичког универзума који га окружује, што је логичан производ просторног искуства које дете стиче ходањем и манипулисањем са разноврсним предметима. Суштина првих издвојених предмета, па и суштина самог субјекта, за детињу је свест садржана у њиховим именима, интегралном делу створених менталних „слика”. Отуда појава да се на себе и сопствене потребе упућује употребом властитог личног имена, као што се и називи свих осталих издвојених предмета употребљавају као њихова властита имена („име-етикета”). „Раздвајањем субјекта и објекта на нивоу активности, објекти, на неки начин, стичу сопствени статус” (Пијаже-Инхелдер 1982: 63), што за последицу има повлачење „акционих схема”, појаву „менталних слика” и „раздвајање именице и глагола” (Исто: 17, 157–160).

Фаза „имена-етикете” траје врло кратко, вероватно онолико колико је потребно да се слике првих издвојених предмета уклопе у шири очигледни контекст, да се изграде ко м п л е к с и. Добри примери првих дечијих комплекса су „речи” које су шапутала деца узраста 3-5 год. (*ланчић и срце, Пепељуга и принц, Деда Мраз и жаба; брат и сестра*; в. Радић 2007³: 102). Свест о предметној припадности назива (типа *беба, мама, тата, јастук, флаша, млеко, књига, маца, лопта*, и сл.) за дуже време, све до завршетка периода мишљења у комплексима (или мишљења у представама, сликама) зауставља одвајање назива од конкретне слике, односно од комплекса у које се дати предмет уклапа, – зауставља се, дакле, и метафорична примена, односно разумевање метафоричне примене именице. То говори да метафорска примена неких именица (називи целовитих материјалних предмета), а не метафора уопште, почива на референцијама високе апстрактности (исп. „метафора, та првобитна симболизација апстракције”, Огден-Ричардс 2001: 184).

2.2. Сама природа комплексивног мишљења, односно, то што „имена-слике” нових издвојених детаља и нових упознатих предмета у детињој свести не задобијају самосталан живот (не заузимају, посебно, издвојено „место”), већ се на основу очигледних веза мозаички уклапају или повезују са већ

створеним именима-сликама (или именима-скицама), и граде све сложеније и сложеније комплексивне представе, – доприноси да се у говору, као доминантан, појави нов механизам функционисања речи. Наиме, усложњавање менталних слика омогућава појаву метонимије у језику, што је истовремено вид неутралисања с почетка врло круте везе предмет-име, а вероватно и пут који ће развити свест о конвенционалној природи имена (именица), свест да име није природњени део предмета. Деловање метонимије јасно се показује у многим стратегијама решавања проблема насталих метафоричним спојевима именица (речи-слика) које не припадају истим комплексима. Дете стога не уочава метафоричност (нпр. „Шума је кућа многим животињама”),⁴ већ слике повезује на тај начин што из побуђене мозаичке слике која је блиска дететовом свету (‘кућа’) извлачи елеменат (з а м е њ у је и м е) који се може „покренути” (‘дете’), или на било који начин повезати са елементом неког другог комплекса. Вођено том стратегијом, дете објашњава да реченица „Шума је кућа многим животињама” значи *Дете иде (не иде) у шуму ← дете м. кућа*.⁵ Чини се да овакви примери најдиректније потврђују учење П. Фонтанијеа (P. Fontanier, *Les Figures du discours*, 1830) да односи „повезаности”, односно „корелације или подударана” објеката, на којима почива метонимија (и синегдоха), – „повезују објекте прије него ли ће повезати идеје и да се помицање означавања имена равна према објективном односу” (према Рикер 1981: 68). Најдиректније се потврђују запажања да „у односу повезаности два објекта творе ‘скуп, целину, физичку или метафизичку, кад је постојање или идеја једнога садржана у постојању или идеји другога” (Исто: 67).

2.3. Деловањем метонимијских процеса може се објаснити и рано усвајање заменица, које се у устаљеном следу појављују од самих почетака говора, пре и после имена: *то/ово* (‘лепо/дај...’), *он/она* (‘туђ, мушкарац/жена’

⁴ Примери су преузети из Марјановић 1984. Аутор изводи закључак да свака, па и предметна реч (именица, код најмлађих (или најмање зрелих) испитаника „представља знак који ‘покрива’ једно дифузно, неструктурирано значењско поље” (Исто: 69). Ти се закључци изводе на основу запажања да контекстуалне промене смисла речи деца у раном узрасту („преоперациони” стадиј или стадиј мишљења у комплексима) најпре не уочавају (нпр. значење реченице „Наш учитељ је права ђачка мајка” се „преводи” у „Лепа школа”), а потом не допуштају (испитаник тврди да се тако не може казати „зато што он [учитељ] није женско”). Наше анализе свих донесених дечијих одговора (Исто: 66–72), претпостављамо репрезентативних, указују на супротну тенденцију у континуитету се, почевши од фазе „име-етикета” до настанка појма, именица постепено ослобађа своје круте везе са именованим предметом („име-слика”) једном задобијено предметно значење именице („реч-етикета”) изнова се не претвара у „дифузно”.

⁵ На потпитање „како може шума да буде кућа дивљим животињама”, дете одговара: „Може. Они саграде тамо неки шатор, па тамо легну.” Дакле, *кућа* (‘дете живи у кући’) и *шума* (‘дивље животиње живе у шуми’) нису никако могле стати у једну ‘слику’. У другом покушају су створене (измаштане) две одвојене, сукцесивне слике: (‘саграђен) шатор (не кућа), ‘животиње леже у шатору’.

→ Пера/Ана), *мој* (в. Кристал 1995: 244); *ја* ← S (нпр. Матија), *ти* ← X (мама/тата/бака), итд.

2.4. Тај једном усвојен механизам, који напоредо са метафором (која је привремено остала да „живи” само у зависним речима, „сакрила се” у именима-сликама) пресудно утиче на лакоћу говора, наставља да живи у говору и након завршетка фазе мишљења у комплексима. Опажена, или на било који други начин позната нам стварна (не и логичка) повезаност предмета (место које заузимају, узрочно-последичне везе, контекстуалне везе, и сл.) бива стални ослонац за неопажене метонимијске процесе у језику.⁶ Искази типа *Биће богата жетва* 'биће богата (обилна) количина *жити* које ће се пожњети' или *Паркирао сам се испред куће* 'паркирао сам аутомобил испред куће', почивају на скоро истој „логици” која исказ „Наш учитељ је права ђачка мајка” преводи у *Лена школа*.⁷ Међутим, много су укорењенији, и за функционисање језика неупоредиво важнији метонимијски процеси који се уопште не опажају, они без којих би говорење било јако сложен процес вербалног описивања очигледних, узрочно-последичних или којих других веза и доноса међу предметима. Примера ради, кад видимо како се приближава аутомобил који припада особи коју очекујемо (нпр. *Петру*), нама на памет неће пасти да кажемо *Иду Петрова кола*, или *Приближавају се кола којима управља Петар*, већ ћемо све апстраховати и изјавити *Ево Петра* или *Иде Петар*, и то упркос томе што заиста не видимо Петра, већ аутомобил, што знамо да он заиста не *иде*, већ *седи* и *управља* возилом, или сл. У примеру *Паркирао сам се испред куће* ('паркирао сам кола испред куће') метонимија се опажа само зато што се глагол *паркирати* (релативно нов у српском језику) примењује искључиво у вези са називима предмета који значе 'друмско превозно средство' (аутомобил, аутобус, камион, бицикл, и сл.), док у истозначном исказу са глаголом *стати* (*Стао сам (ја) испред куће* 'паркирао сам кола испред куће'), или било

⁶ Како нас упознаје Рикер (1981: 67), Фонтаније је сматрао да се „метонимија и сама разликује према разноликости односа који удовољавају опћем увјету подударња: однос узрока и последице, средства и циља, садрживача и садржаног, ствари и мјеста, знака и значења, физичког и моралног, модела и ствари.”

⁷ Један испитаник (4 год. и 2 м.) је на питање „Шта значи то да је учитељ *права ђачка мајка*?” одговорио: „Лепа школа” (Марјановић 1984: 66). Ако знамо да у најранијем детињству дете опажа само именице (в. Лурија 2000: 99–101), јер је изговарање именице, „у неку руку, притискање једне дирке на клавијатури представа” (Витгенштајн 1969: т. 6), могуће је претпоставити једну врло вероватну стратегију решавања проблема: (1) *Учитељ* је назив лица уз који би у детињој свести могла стајати само конкретна, искуствена слика, коју ово дете вероватно нема, али зато му се намеће 'слика' *школе* (куће, зграде), јер *учитељ* и *школа* стоје у истој знаковној ситуацији (припадају истом домену, истом „комплексу”), делује, дакле, механизам метонимије; (2) Од елемената две неповезане статичне „слике” које припадају различитим комплексима (*школа* и *мајка*) гради се једна, и то на тај начин што се, највероватније по аутоматизму, један од неосвешћених израза осећања који дете носи у „слици” сопствене *мајке* (*лепа, добра, волим* или сл.) преноси на школу, „уграђује” у „слику” *школе*, – што у резултату даје одговор *Лена школа*.

којим другим глаголом који је склон неприметном преношењу са предмета на предмет (исп. *ићи*), метонимија остаје непримећена. Дакле, јединствен језички принцип који је у темељу људског говора почива на неприметном преношењу зависних речи (исп. термин *присилна метафора*, супротно од *метафора инвенције*, Рикер 1981: 73), пре свега глагола, и на неприметној метонимији, замени имена из истог домена (или комплекса).

2.5. Дечије разумевање реченице „*Књиге су биле једино сунце* у његовом животу” јасно показује да је усложњавање комплекса *књига*, односно способност да се (у мислима) књига отвори и да се на њеним страницама нађе *нацртано Сунце* (или „да писац спомиње” Сунце),⁸ услов за било какво прихватање споја *књиге* и *Сунца*. Само то, замена „слике”, дакле, у н у т р а ш њ а „метонимија”,⁹ омогућава да се одступи од тврдњи типа „Не [може то]. Књиге се књиге”, при којима остаје дете млађег узраста (в. Марјановић 1978: 124). Она је израз очигледне реалности да се *Сунце*-слика (један од ретких издвојених предмета) не може уклопити у опажајни, или било какав други комплекс коме припада било који овоземаљски предмет, па ни *књига*.

2.6. Управо у оваквој замени „слике” морају бити садржани услови за њено повлачење, а тиме и за различите нивое уопштавања који ће уследити у наредним фазама когнитивног и говорног развика. Та ће способност омогућити да иза назива *дете* стане свако дете (Матија, Борис, Сања), па и сам субјекат (*ја-Матија* → *ја-дете*), или да иза назива *воће* стану 'трешња, јабука, крушка и шљива'. То је уједно почетни услов и за сваку другу врсту апстракције, „одвајање” назива од конкретног предмета, односно од комплекса у који је уклопљен, – услов за укључивање „предметних речи” (именица) у метафоричке процесе. Сасвим је разумљиво што у метафоричке процесе прво ступају релативи типа *мајка*, *син* или *учитељ*, који се, по природи свога значења (в. Радић 2007¹: 727–729), много лакше одвајају од своје материјалне подлоге (в. пример са именицама *војник*, *син* и *дете*, Марјановић 1984: 69).¹⁰

⁸ Образлажући ваљаност реченице „*Књиге су биле једино сунце* у његовом животу”, дете (7 год. и 5 м) тврди да то „Не може. Зато што не може да буде сунце у књизи. Само ако неки писац спомиње сунце” (Марјановић 1984: 66). На дететову неспремност да са представом књиге повеже представу реалног сунца, јасно указује то што оно и не помишља на реално сунце. Спој *књига – сунце* (*књиге су биле (једино) сунце*) оно несвесно дозвољава само ако се реч *сунце* веже за очигледну слику (цртеж) *сунце у књизи*, чију реалност дете, истина, одбацује („не може да буде *сунце у књизи*”), али дозвољава могућност да писац „спомиње сунце” у књизи.

⁹ Оваквим се примерима у класичном периоду објашњавала *хомонимија*, која се везивала за могуће унутрашње („суштинске”) разлике у изоловано изговореном имену (именици), а не за спољашња, случајна формална поклапања различитих речи која се откривају у говору: „*Хомонимија* се називају такве ствари код којих је само име заједничко, док је суштински појам који том имену припада – различит: тако су, на пример, *живо биће* – и *човек*, и *ликовна претстава* (каквог живог бића)” (Аристотел 1954: 15).

¹⁰ Природу разумевања оваквих назива на ранијим ступњевима развика добро показује „дефинисање” значења речи *унук*, која се најчешће објашњава конкретним појединачним уло-

Пре оваквих назива у процесе полисемије бивају укључени релативи из рода „поседовање”, називи који се не „преносе [...] по закону логичког мишљења, него по закону мишљења у комплексима” (Виготски 1996: 127).¹¹

2.7. Тек ће дете које је савладало, и надвладало, ове менталне способности бити спремно да ваљано разуме смисао реченице *Наш учитељ је права ћачка мајка* („Он ради у нашој школи и он се брине о свим ћацима”, 7 год. и 11 м), или да на питање „Је л’ може да се каже неком човеку *Кућо моја?*” одговори: „Може. Мисли се ... на онога, који га штити као кућа његова па га назива својом кућом, јер га штити и даје му, овај, мислим, штити га од свих људи који су груби према њему” (10 год. и 9 м.) (Марјановић 1984: 67).

3.1. Смисао и начин функционисања првих дечијих речи, односно, *преношење* израза осета(-опажаја) типа *пец* (или *ма/маца*) на сваку нову ситуацију која, по било чему, подсети на ону што је у памћењу повезана са изразом *пец* (својство предмета – *вруће/врело*, телесни осет при додиру врућег предмета – *опећи се*), – са појавом разложеног исказа (реченице) преузимају зависне лексичке речи. Дакле, зависне лексичке речи остају да чувају првобитну везу међу разноврсним, с почетка „истоименим предметима” (в. Радић 2008¹), али су способне и да се неопажено преносе на све друге предмете које дете (човек) упозна, на сва нова искуства која су на неки начин повезана са изворним смислом првих хиперекстензивних речи. Иста обележја попримају и све остале зависне речи које се усвајају као део несвесног у језику, са смислом који се у фази комплексивног мишљења несвесно коригује и уподобљује колективним узусима. Смислови са којима се у српском језику примењује глагол *опећи се* („*задобити опекотине [...] од ватре, врелог предмета, вреле течности и сл.*”; „фиг. *доживети, искусити непријатност, лоше се провести, лоше проћи (обично због своје лакомислености, наивности, неопрезности и сл.)*”, РСАНУ), речита су потврда психолошких налаза да се у свести, и након

гама (исп. *унук* „*један што дречи*”, „*један што има цуцлу*”, „*један што му дају свашта*”, „*једно дете*, пола бабино, пола дедино”, „*ја кад олем на село*”, „*ја кад сам био мали*”), или значења речи *главоња* („*један Бранко што има главу па га сви зато зовемо главоња*”) и *бегунац* („*један што има бркове*”, „*један што вата жабе*”, „*ја што сам крао јагоде па сам после био бегунац*”) (Оловка пише срцем: *бегунац, главоња, унук*).

¹¹ Дечије „дефиниције” именица које означавају делове тела указују се различите реалне релације, односно различите *комплексе* у које се уклопа дати релатив: *глава – човек* („глава од човека је једна округлина”, „глава иде са ногама, а једе са рукама”), *глава – стока* („глава од стоке је једна издужина на животињу”), *глава – лав* („има глава од лава, она је много опасна”), *око – глава – човек* („човек има главу да не буде слеп”, „глава има очи, очи пазе да не паднеш на главу”), *уво – глава* („у глави има рупе за увета на странама”), *бркови – глава – мушкарца* („глава има бркове за мушкарца да се жени”), *рогови – глава* („глава има и рогове ако је стока”); *срце – стомак – човек* („срце је организам од човека што има човек у стомаку”), *срце – оловка* („пенкало пише мастилом, а оловка срцем”, „срце је много ломљива ствар па мораш поново да оштриш оловку”), и сл. (Оловка пише срцем: *глава, оловка, срце*).

стицања апстрактног, вербално-логичког карактера, чувају „у скривеном виду” све смисаоне везе које карактеришу раније развојне етапе (Јурија 2000: 71).

3.2. Изгледа да су начини употребе првих дечијих речи, као и начини употребе зависних речи у говору детета, скоро идентични са начинима на које настаје и живи тзв. појмовна/језичка метафора. Само афективни, или претежно афективни карактер свести, који не трага за логичким везама и односима међу предметима, може дозвољавати све преносе израза типа *мек* (*мек* душек, *меке* рукавице, *мека* крушка, *мек* хлеб; *мека* земља, *меко* дрво, *мек* метал; *мек* дуван, *мека* ракије; *мек* звук, *меки* тонови слике; *мека* мачкина шапа; *мека* људска душа, итд., в. РМС: *мек*) или *иде* (*иде* човек, ~ мачка, ~ птица, ~ живи створ; *иде* воз, ~ брод; *иде* вода; *иде* време, ~ рат, ~ јесен, ~ живот, ~ смрт) или сл. У суштини, то остаје исти онај карактер свести који производи исказе типа „поток служи да *станује* у њему вода”; „у потоку *теку* рибе”; „поток се ствара тако што *брдо* *цеди* воду”; „река ... *се надује* кад је киша”; „*чаране* су које *станују* у ципелама”, „*јабука* је *рођена* од дрвета, а *лопта* од гуме”; „*крава* – даје кајмак и сир а после опет *прави теле*”; „кад је вече, *нагомила се мрак*”; „у тегле *се слатко сади*” и сл. (Оловка пише срцем). Показује се, дакле, да овим и њима сличним преношењима (или ширењима) израза не управља вербално-логичка мисао, она која открива логичку или аналошку везу међу предметима (в. 3.4.), што говори да та преношења не учествују у градњи појма, те и да те метафоре не могу бити „појмовне”.

3.3. Примери дечијих исказа показују да настанак појмова не почива на „распадању комплекса”, како се то констатује у појединим психолошким истраживањима. Као што комплекс *а* не може бити без „синкрета”, који су у њиховом темељу, тако ни појмова не може бити без комплекса. Предмети се у комплексивном мишљењу стално изнова, по новим критеријима рашчлањују и повезују, подвргавају анализи и синтези (в. Виготски 1996: 130). Примера ради, ако предмети *кашика* или *јабука* у дужем периоду не припадају неким комплексима, што подразумева укључивање назива тих предмета у припадајуће им контексте (*дете* једе кашиком, *кашика* и *тањир*, ~ и *виљушка*, ~ је на *столу*, ~ у *судопери*, ~ у *машини*, ~ у *фиоци*, ~ у *тањиру*, *једем* кашиком, *перем* кашику, *купујем* ~, *пала* /*поломила се* кашика, *кашика* за *колаче*, ~ за *сладолед*, *мала* кашика, *велика* ~, *дрвена* ~, и сл.; *дете* једе јабуку, *јабука* на *грани*, ~ у *продавници*, ~ на *тијаци*, ~ у *корпи*, ~ у *чинји*, *једем* јабуку, *гризем* ~, *кидам* ~, *купујем* ~, *сечем* ~, *перем* ~, *љуштим* ~, *чистим* ~, *зрела* јабука, *зелена* ~, *слатка* ~, *кисела* ~, *румена* ~, *црвена* ~, *жута* ~, *велика* ~, *мала* ~, *здрава* ~, *лепа* ~, *црвљива* ~, *трула* ~, *волим* јабуку, *јабука* је *здрава*, ~ је *корисна*, *сок* од јабуке, *стабло* јабуке, *семе* јабуке, *купујем* *воће* (*јабуке* и *крушке*), итд.),¹²

¹² Такав се приступ предметима јасно показује у реченицама које деца састављају у вези са речима-сликама на којима се темељи настава почетног читања и писања по тзв. комплексном поступку (в. Радић 2007¹: 470).

– онда су то називи без садржаја, празна имена која се немају на основу чега уопштити, обухватити својим обимом све истоврсне предмете и уздићи се на ранг појма (*кашика* 'елемент прибора за јело, општи назив за сваку врсту кашике, независно од величине и намене и сл.', *јабука* 'врста воћа, плод различитог укуса, величине, боје и сл. '), ући у хипонимно-хиперонимни однос са истоврсним предметима. На примеру *књиге* (*књига* и *сунце*) се јасно показало да управо оваква знања омогућују повлачење слике и настанак појма.

3.4. На онтогенетском плану се тек, и само, у фази конституисања појмова материјалних предмета (претпојмовна фаза) преношење израза одвија по прилично крутим, логички организованим схемама¹³. Само тада, у процесу откривања објективних веза и односа међу материјалним предметима, поједини изрази својстава предмета постају јединице не које се обраћа нарочита пажња. Са тиме је повезана свест да су допуштена само логички прихватљива преношења, односно, логички прихватљиве везе назива предмета и израза његовог својства¹⁴. То би се могло формулисати као допуштање преношења израза „с рода на врсту, или с врсте на род, или с врсте на врсту”, што је класична дефиниција неаналогичке метафоре (Аристотел 2002: 91, о томе в. у Радић 2008²). Рекло би се да је само таквим преношењима, која се одвијају по логички организованим схемама, којима, дакле, управља вербално-логичка мисао, примерен назив појмовна метафора.

Примери показују да се улога зависних лексичких (и лексичко-граматичких) јединица у процесу формирања појмова не исцрпљује у образовању хипонимно-хиперонимних структура. Показује се да освешћења одређених својстава предмета захватају врло широке равни, односно, читав физички универзум доступан дететовим чулима. Издвојено дистинктивно обележје се ставља „у средиште пажње”, на основу чега се образују широки опозитни комплекси. Јасно је да управо сиромаштво веза „на којима се држи та творевина” омогућава да се обележје које је доведено до свести од ње брзо и склони, да у средиште пажње дође друго, општије обележје. И тако редом. Примери дечијих одговора (в. фус. 15) очигледно потврђују сазнања да је настанак појма најтешње повезан управо са реорганизацијама претпојмова (Виготски 1996: 211), и показују да свака реорганизација представља стварање бинарних

¹³ Ту фазу илуструју примери који су тумачени као потврда појаве да промену смисла одабраних именица (*мајка*, *сунце*, *вода*, *кућа*, *дете* и *пут*) дете опажа „али је не допушта” (Марјановић 1984: 66), као и појаве да је „промењени смисао нетачно схваћен”, или да се „не схвата” („не може”, „не знам”), Исто: 68–69. Чињеница је, међутим, да у већини ових случајева разумевање реченичног смисла не почива на именици, већ на глаголу, да дете на одређеном ступњу развоја вербално-логичке мисли не допушта преношење појединих освешћених глагола, и то оних који држе његове тек формиране логичке структуре (*лети*, *иде*, *води*, *носи*, *руши*).

¹⁴ Ова је појава упоредива са разлагањем глобалног израза у најранијем детињству, са појавом да хиперекстензивна реч одједном постане „реч-етикета”, веже се за само један конкретни предмет (в. 2.1).

класа предмета чије се уочене разлике учвршћују конвенционалним изразима својства (нпр. оно што се помера са места тако што се *носи* и *води* – тако што се *руши*; оно што *лети* – оно што *иде*, и сл.).¹⁵ Показује се, дакле, да у свему овом посебно место припада *кретању*, односно освешћењу различитих врста кретања, различитих с обзиром на могућности, услове, начине, вољност, сврсисходност и сл. Изгледа да се те опозиције освешћују као својства предмета који стоје изван, и наспрам опозитно устројеног комплекса *деца* (*/ja-dete*) – *људи*, према коме се, и у односу на кога се све мери. Позивајући се на етимолошка и упоредно-граматичка лингвистичка истраживања, Виготски (1996: 125) запажа да „се механизам мишљења у комплексима, са свим својим особеностима, налази у основи развитка нашег језика.” Наслућује се да је и последња, највиша опозиција у образовању појмовних структура почивала на освешћивању разлика у „кретању” (могућности и начини на које се предмети померају са места), односно на опозицији *активно* – *инактивно*, којом је било захваћено све, па и сам ималац појмова. Изгледа да се та опозиција у индоевропским језицима одавно престала доводити до свести, што може бити повезано са ранијим повлачењем слике у онтогенези, односно са преласком на појмовно мишљење. Вероватно је то за последицу имало постепено губљење бројних граматичко-семантичких дистинкција, а паралелно са тим и промену читаве језичке структуре. Данас наша свест престаје бити осетљива на семантичке разлике које изражавају парови *види* – *гледа*, *чује* – *слуша*, док је иста та свест (не-свест) допринела да се семантичке разлике на којима је почивао прасловенски пар *věděti – *znati потпуно неутралишу, те да се један од чланова тог пара изгуби (в. Грковић-Мејџор 2006: 86).

3.5. Сама наука о језику није у довољној мери свесна чињенице да су лексичка значења већине зависних речи врло неодређена, да, у ствари, зависне (лексичке) речи немају општа значења, већ само смислове од којих се један, и то онај који за извесно време бива освешћен, доживљава као примаран,¹⁶ – постаје

¹⁵ На ове закључке наводи, нпр., поимање смисла исказа типа „Моја мама је запослена, али успева да *води* кућу”. Ваљаност смисла наведене реченице дете (6 год. и 7 м.) одбацује са образложењем: „Не може да се *води* кућа, него једино може да се *поруши*, једино се *носе* ствари”. Одговор недвосмислено показује да дете опажа глаголе (*водити*, *носити* и *рушити*), што је на когнитивном плану свакако праћено неком врстом апстракције, новом врстом „гледања” и спознавања предмета. То мора бити најсличније оној врсти знања коју одрасли могу освестити само анализом, када „са стране”, на темељу намерно призваних „слика” предмета, упоређују смислове које у различитим контекстима изражава иста зависна реч (нпр. *стоји* човек, ~ лав, ~ дрво, ~ вода (у бари), ~ вино (у крчагу), ~ (неопран) веш, или сл.).

¹⁶ На подвученој разлици између термина „смисао” и „значење” увелико почива теорија Л. Виготског. Целина његовог учења о појмовима доста јасно говори да је *значење*, по својој природи опште и општеприхваћено, исто што и *појам*, – а да све што не достиже ранг појма, или му се у неком смислу, бар у функционалном, не примиче, као и све што се користи у „обичном” говору, а нема сасвим одређено значење („нормалан случај”) које се недвосмислено поима изван говора (изван контекста), – има само *смисао*. Овоме су, међутим, супротстављени ставови да

основа за изградњу појма.¹⁷ Као да се превиђа и повезаност између граматичке и семантичке (не)зависности, а тиме и веза између семантичке (не)зависности и способности преношења. Бавећи се „психолошким појмовима”, Витгенштајн (1969: 93) је објашњавао да напоредо са бројним „ненормалним случајевима” у употреби речи постоји и „један нормалан случај” (т. 141), – јер, кад „не би било карактеристичног израза бола, страха, радости, кад би постао изузетак оно што је правило и правило оно што је изузетак [...] – наше нормалне језичке игре тиме би изгубиле оно што им је главно. – Процедура да се грумен сира постави на вагу и да се на основу мерења одреди цена изгубила би свој смисао кад би се чешиће догађало да ти груменови без очигледног разлога одједном нарасту или се смање” (т. 142).

Издвајање „нормалног случаја” у употреби зависне (лексичке) речи настаје са њеним освешћењем, што се може, али и не мора десити. Хронологија појављивања појединих зависних речи и ширина њихове примене говори да први адекватно изражени осети и опажаји остају сачувани у најдубљим слојевима наше свести, да се или последњи освесте, или трајно остану део несвесног у нама, никада се не вежу за „један нормалан случај”. Изгледа да управо те речи имају или врло широку примену (исп. *иде, стоји, мек, врућ* и сл.), у оквиру које се издваја један „нормалан случај” (смисао који се у реченицама први наводи), или имају потпуно неограничену примену (*леп / није леп, добар / није добар*), у којој се не издваја ниједан „нормалан случај”. Као изрази „емоционалних опажања” који нису доведени до свести, придеви *леп* и *добар* се никада не повезују са метафором, иако се неопажено и лако, без икаквих ограничења „преносе” на најразнородније предмете. Наиме, не

„свака реч већ уопштава [ист. Ј. Р.]” (Виготски 1995: 230), који су последица пренебрегавања функционално-семантичких разлика међу речима. Ове разлике међу речима доследно је уважавао Аристотел, који је с једне стране јасно разликовао *појам* (оно што се са општим значењем „изриче ван икакве везе”), од његовог *паронима* (оно што се „изриче у вези”) (в. Радић 2008³), а са друге је стране прави оштру разлику између речи које „нешто значе” („имена” и „глаголи”), и речи које су „без одређена значења” („свеза” и „члан”) (Аристотел 2002: 89). И А. Белић (1958: 268) је запажао да глаголе и придеве, „ако хоћемо да им дамо карактер општи – или, како се обично вели апстрактни – [...] морамо поименичити: *пливање, туча, рад* и сл.; *белина, црнина, градскост*” и сл.¹⁷

¹⁷ Према Аристотеловој категоризацији појмова, опојмљени глаголи (који у српском језику бивају именички граматикализовани) већином припадају категорији релатива. Каже се да они тада „своме значењу додају извесно спајање” (Аристотел 1970: *О тумачењу*, 54), што мора бити одраз везивања израза за одређени „нормалан” случај, тј. њиховог повезања („спајања”) са предметима одређене врсте у тренутку довођења до свести. Сви знамо да су именице *цвркнут/цвркутање* или *летење* у нашој свести „спојене” са ’птица’, *рађање, мишљење* или *идење*, са ’човек’ и сл., што говори да је наша свест склона да превиди да се, нпр., глагол *ићи* (пароним појма *идење*, в. Радић 2008³) везују за све што се креће, или да се *рађање* везује и за животињу (*родило се здраво теле*), воћку (*родила јабука*), мисао (*родила се мисао*), Сунце и сл. Претрага софтвером показује да је именица *идење* у РМС потврђена само двапут, и то оба пута у лексикографском делу текста везано за човека: „идење ван”, „идење натраг” (в. *излаз, повратак*).

постоји предмет за који се не би могао сасвим смислено везати придев *леп* (*није леп*) или *добар* (*није добар*).

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Аристотел 1954:** Aristotel, *Kategorije* (предговор и превод Мирослав Марковић), Kultura, Beograd.
- Аристотел 1970:** Aristotel, *Organon* (превод и коментари Ксенија Атанасијевић), Kultura, Beograd.
- Аристотел 2002:** Aristotel, *O pesničkoj umetnosti* (предговор, превод и коментари: Милош Н. Ђурић), Dereta, Beograd.
- Белић 1958:** Александар Белић, *O језичкој природи и језичком развоју, I књига*, Нолит, Београд.
- Брунер 1988:** Džerom Bruner, *Tok kognitivnog razvoja*, Kognitivni razvoj deteta (одабрани чланци), Zbornik 3, Savez društava psihologa SR Srbije, Beograd, 75–87.
- Виготски 1996:** L. S. Vigotski, *Mišljenje i govor*, Problemi opšte psihologije (tom drugi), Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Витгенштајн 1969:** Ludvig Vitgenštajn, *Filosofska istraživanja*, Nolit, Beograd.
- Ворф 1979:** Bendžamin Li Vorf, *Jezik, misao i stvarnost*, Biblioteka XX vek, BIGZ, Beograd.
- Грковић-Мејџор 2006:** Јасмина Грковић-Мејџор, *Знати и семантички примитив „знати“ у дијахроној перспективи*, Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика, САНУ, Одељење језика и књижевности, књ.1, Београд, 85–96.
- Кларк 1985:** Eva V. Klark, *Šta sadrži reč – o detetovom usvajanju semantike*, Razvoj govora kod deteta (izabrani radovi), Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 157–200.
- Кристал 1995:** Dejvid Kristal, *Kembrička enciklopedija jezika*, Nolit, Beograd (/ Crystal 1997: David Crystal, *The Cambridge Encyclopedia of Language*, second edition, Cambridge University Press).
- Лурија 2000:** Aleksandar R. Lurija, *Jezik i svest*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Марјановић 1978:** Ana Marjanović, *Razvoj shvatanja smisla reči*, magistarski rad, Filozofski fakultet, Beograd (рукопис).

- Марјановић 1984:** Ana Marjanović, *Razvoj značenja reči*, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd.
- Огден-Ричардс 2001:** С. К. Ogden, А. А. Richards, *Značenje značenja*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad.
- Оловка пише срцем:** Vanja Rupnik / Budimir Nešić, *Olovka piše srcem*, Delta Press, Beograd 1980.
- Пијаже-Инхелдер 1982:** Ž. Pijaže, B. Inhelder, *Intelektualni razvoj deteta* (изабрани радови), Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Радић 2007¹:** Јованка Радић, *Настава почетног читања и писања и локални говор*, Српски језик XI/1–2, Београд, 457–473.
- Радић 2007²:** Јованка Радић, *Аристотелово учење о појму, речи и категоријама*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику L, Нови Сад, 715–731.
- Радић 2007³:** Јованка Радић, „Кажу реч” – Позитивна вредност у језику, Јужнословенски филолог LXIII, Београд, 97–120.
- Радић 2008¹:** Јованка Радић, *Дете и метафора*, Књижевност за децу у науци и настави, Научни скупови 3, Педагошки факултет у Јагодини, Јагодина, 161–171.
- Радић 2008²:** Јованка Радић, *Метафора и (хипер)екстензија*, Јужнословенски филолог LXIV, Beograd, 347–363.
- Радић 2008³:** Јованка Радић, *Пароним – од логичког до лингвистичког термина*, Зборник, Институт за српски језик САНУ, Београд, 459–470.
- Рикер 1981:** Paul Ricoeur, *Živa metafora*, BibliotekaTeKa, GZH, Zagreb.
- РМС:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад 1967–1976, 1–6.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Институт за српски (/српскохрватски) језик – САНУ, Београд, 1–17.

METAPHOR AND METONYMY IN „CHILDHOOD OF WORDS”

Summary

In this study functional and semantic features of words in ontogenesis have been investigated. It is pointed out to the vagueness and diversity following the contemporary interpretation. The difference between two kinds of metaphors that are distinguished in the

classical papers (so-called „metaphor on the basis of analogy” and un-analogical metaphor) is illustrated with examples from Serbian language including Serbian translation of Aristotle’s Rhetoric and Poetics. Both kinds of metaphors are understood as *transferring of expressions* and not as *transferred meaning*, „figurative meaning”, „transferring of names”, etc.

The way of using words by children of different ages has been followed in the main part of the study (*Ontogenetic approach*). The analysis is based on the corpus consisting of published children answers, collected in psychological query (pre-school and school children). In the first part of speech development, in other words, from the occurrence of the first word to the first sentence (during the second year of life), using of metaphor is prevailing. Hyperextended word as a signal, expression of a joined feeling and observation, is transferred (or extended) to everything provoking feeling-observation with children and then is connected in a memory with specific terms (e.g. *нец* ‘hot’, *маца* ‘a kitty’, *му-му* ‘moo-moo’). In the next phase, global expression (hyperextended word) is decomposed to the name of an object and expressions for the names of the object features. It is a formal phase that marks the start of forming two classes of units: those permanently based on the meaning (verbs and adjectives) and those which will transfer the meaning without relevant functional changes and develop from a name-label into the stable thinking unit (word-concept, noun).

Our examples have obviously confirmed knowledge that the emergence of concept is closely connected with the reorganization of pre-concepts showing that each reorganization is a forming binary class of objects which visible differences are strengthened by conventional expressions of features (it is moving out of place *by carrying* or *leading it*; „it is moving out of space” *by demolishing*, etc.) It is showed that moving has a particular place, and more precisely, reviving different kinds of movements given the possibilities, conditions, manners, willingness, appropriateness, etc.

It has been indicated that the ways of using first children words, as well as using of new, dependent words in a child speech, are almost identical to the ways of forming and existing of linguistic conceptual metaphor. Only emotional or mainly emotional state of consciousness, which is not logically connected with relationships and relations among objects, can permit transferring of expressions such as *soft*, *to be burned*, *to stand* etc. Closely related is the phenomenon of using the adjectives „pretty” and „good”, expression of „emotional observation”, being unconscious, which is never connected with a „regular case” and they are never linked to metaphor although easily „transferred” to variable objects without any limitation.

Jovanka Radić